

ФОРМАЛЬНЕ ВАРІЮВАННЯ КОМП'ЮТЕРНОЇ ЛЕКСИКИ

Горобець С. В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті проаналізовано вияви формального варіювання запозиченої лексики в комп'ютерному дискурсі в процесі її адаптації в українській та російській мовах. Розглянуто внутрішні і зовнішні причини появи таких варіантів у літературній мові і субстандарті.

Ключові слова: комп'ютерний дискурс, іншомовна лексика, варіант орфографічний, фонетичний, акцентуаційний, словотвірний, граматичний.

В статье анализируются проявления формального варьирования иноязычной лексики в компьютерном дискурсе в процессе ее адаптации в украинском и русском языках. Рассматриваются внутренние и внешние причины появления таких вариантов в литературном языке и субстандарте.

Ключевые слова: компьютерный дискурс, иноязычная лексика, вариант орфографический, фонетический, акцентный, словообразовательный, грамматический.

In article displays of a formal variation of lexicon speaking another language in a computer discourse in the course of its adaptation in an Ukrainian language and Russian languages are analyzed. The internal and external reasons of occurrence of such variants in a literary language and the substandard are considered.

Keywords: a computer discourse, lexicon speaking another language, a variant spelling, phonetic, accent, word-formation, grammatical.

Варіанти – це такі різновиди, модифікації слова, які не порушують його лексичного значення, забезпечуваного тотожністю морфемного складу (кореня і, за наявності, словотвірного афікса). Найвиразніше формальне варіювання лексики виявляється в період її бурхливого запозичення та у сферах, що зазнають найінтенсивнішого розвитку. Причиною варіювання є індивідуальна модифікація зовнішньої оболонки (звукової або / і графічної) слова у процесі його адаптації – фонетичної, орфоепічної, графічної, орфографічної, граматичної – до нової системи функціонування. Сучасні мови засвідчують численні приклади формальних різновидів (іншими словами – модифікацій, або варіантів) іншомовної лексики в комп'ютерному дискурсі.

Головна причина фонематичної варіативності іншомовних слів криється у відсутності точних звуко-звукових і звуко-літерних міжмовних відповідників. Не менш важливим чинником варіантотворення полягає в конкуренції двох способів передавання чужого слова: згідно з вимовою (транскрипція) або наближено до оригінальної графіки (транслітерація).

Причини варіативності сучасних комп'ютеризмів численні і різноманітні. До варіативності спричиняються як зовнішні (екстралінгвальні), так і внутрішні (власне мовні) чинники. Зовнішньою причиною варіативності є: 1) проникнення генетично споріднених, семантично тотожних слів з різних мов-джерел або з мови-джерела і мови-посередника, в яких ці одиниці мають неоднакову вимовляльну і графічну форму; як наслідок, такі запозичення стають варіантами однієї і тієї самої лексеми [3, с. 75]; 2) різні граматичні форми одного і того самого слова.

Формальні варіанти поділяються на фонематичні, акцентні, орфоепічні, орфографічні, граматичні. Відповідно типи варіативних одиниць розрізняються: за фонемним складом, за акцентуацією (наголосом), за написанням, за вимовлянням окремих звуків, за граматичним оформленням та / або за певними граматичними ознаками, за змішаним способом (акцентно-фонематичні, морфолого-фонематичні). Власне, **метою** нашої статті є аналіз цих формальних варіантів комп'ютерної лексики російської та української мов.

Серед одиниць комп'ютерної лексики фіксуються такі фонетичні варіанти:

а) акцентні, як-от:

– нестійкий флективний наголос (спершу відповідно до акцентуації в мові-джерелі, згодом під дією тенденцій, властивих українському, російському наголошуванню, або за аналогією до слів подібної морфологічної структури): *тачпад* – *тачпад* (англ. touchpad) ‘вказівний пристрій уведення інформації, використовуваний у портативних комп'ютерах; сенсорна панель’ (НСЗ, 243);

– вимовляння чужих слів, етимони яких у мові-джерелі є складними словами / словосполученнями, з побічним наголосом: *джойпад* ‘джойстик, ігровий пульт’ (англ. joy pad), *трекбол* – *трекбол* (англ. track ball) ‘допоміжний пристрій для введення інформації в портативних комп'ютерах, повертанням якого довкола центру контролюється положення курсора на моніторі’; останнє слово зафіксоване лексикографічно вже в адаптованому наголошуванні – *трекбол* (НСІС, 605). Пор. збереження побічного наголосу в російських похідних, утворених за допомогою кінцевого компонента *-мейкер* – *вирмейкер* (АЛ);

б) фонематичні, серед яких:

– вокалічні (розрізняються голосними звуками): *лаптоп* – *лептоп* ‘портативний персональний комп'ютер із плоским дисплеєм на рідких кристалах із порівняно невеликим об'ємом пам'яті, що поміщається на колінах користувача’ (НСІС, 342), *ноутбук* – *нотбук*, *дефінішн* – *дефінішен*;

– консонантні (розрізняються приголосними звуками): *хакер* – *хайкер*, *ламер* – *лаймер*;

– вокально-консонантні (розрізняються голосними і приголосними звуками): *супервайзер – *супервізор* ‘керівник програми’; пор. *супервайзер і *супервізор, що походять з одного етимона (< англ. supervisor ‘наглядач’) подано як два різні слова з галузевими ремарками: *супервайзер ‘організатор робіт, що потребують дій за певною єдиною програмою, який спостерігає за правильністю виконання такої програми’ (соціол.) і *супервізор ‘керівна програма (комплекс програм), передбачена для організації багатопрограмного режиму роботи обчислювальної системи’ (інф.) (НСЗ, 242; НСІС, 344; ВТС, 1414; НСІС), *ламер* – *лаймер*;*****

– орфоепічні: характерне для російської мови тверде – м'яке вимовляння приголосного перед голосним переднього ряду: ю[з'э]р – ю[зэ]р з переважанням вимовляння з твердим приголосним: *Бейсик* (*бейсик), *интернет*, *интерфейс*, *компьютер*, *модем*, *модератор* тощо.*

Вузькі місця української і російської орфографії виявляються при варіюванні:

а) злитне / дефісне (*і-нет* / *и-нет* – *инет* / *инет*, *он-лайн* – *онлайн*, *оф-лайн* / *офф-лайн*) чи роздільне / дефісне (*компакт диск – *компакт-диск) або триваріантне (*мас-медіа* / *масс-медіа* – *мас-медіа* – *масс-медіа* – *мас медіа* / *масс медіа*);**

б) голосних: *і-мейл* / *и-мейл* – *е-мейл*;

в) великої / малої літери: *Бейсик* – *бейсик*, *Интернет* / *Интернет* – *Интернет* / *Интернет* – *интернет* / *интернет*;

г) написанні кирилицею / латиницею деяких назв: *ІБМ* / *ИБМ* – *ИВМ*, *СД* – *СD*, *ДОС* – *DOS*, *Интернет* / *Интернет* – *Internet*, *Макинтош* / *Макинтош* – *Макintosh*, *ноутбук* – *Ноtebook*, *пентіум* / *пентиум* – *Pentium*, *веб* – *Web* як свідчення недостатнього освоєння чужомовного слова;

д) гібридні написання (*multimedia-системи*), серед яких гібриди-напівкальки: *Интернет-кафе*, *Web-сторинка*, *flash-пам'ять*;

е) передавання іншомовних аббревіатур:

– практична транскрипція: *сіді* / *сиди* – *СD*; *енті* / *энти* ‘операційна система Windows NT’, *вісі* / *виси* ‘програма VC’ [СЗА];

– транслітерація (*ПК* ‘персональний комп'ютер’ < PC, *ДОС* < DOS (Disk Operation System ‘операційна система комп'ютера, яку завантажують з дисків’) [ТСРЯ], *ІБМ* / *ИБМ* – *ИВМ*), яка прочитується по-різному: як буквенна: *ПК* [пека], як звукова: *ДОС* [дос], як змішана: *СД* [с'ід'і];

– кількаваріантне функціонування: *Ай-Бі-ЕМ* / *Ай-Би-Эм* і *ІБМ* / *ИБМ* – *ИВМ* ‘корпорація International Business Machines; комп'ютер цієї корпорації’ [ТСРЯ].

Про графічні запозичення йдеться у тому разі, якщо нетранслітерована чужомовна одиниця виконує номінативну функцію: графічне запозичення розглядається як первісна стадія лексичного запозичення з наступним графічним переоформленням відповідно до законів приймаючої мови, напр.: *ноутбук* < *note book*, *масмедіа* < *mass media*. Тимчасовий характер графічного запозичення в інографічній мовній системі спричиняється до дублювання, одночасного побутування в різних графічних варіантах, нерідко в одному і тому ж тексті.

Учені в ситуації орфографічного різнобою особливо наголошують на важливості етапу первісного нормування іномовного неологізму при його першій лексикографічній фіксації, щоб запобігти помилковому, заздалегідь неправильному написанню слова всупереч законам орфографії мови-запозичувача [2, с. 124; 4, с. 122; 3, с. 102].

Домінування експресивної, ігрової функції запозичення в некодифікованих сферах – субстандарті виявляється в більш сміливому, порівняно з літературною мовою, освоєнні її на новому мовному ґрунті, напр.:

– транслітерація (замість транскрипції в літературній мові): *гейм* – *гама*, *комп'ютер* – *компутор*, нерідко з додаванням граматичної морфеми – закінчення жіночого роду: *віндоуза* / *віндоуза* (від *Windows*), *моуза* ‘миша’ (від *mouse*), *фреза* ‘програма-архіватор’ (від *freeze*), *шедуля* ‘планувальник’ (від *Scheduler*) [СЗА], а також змішаний спосіб: *програмер* / *программер* ‘програміст’ (від *programmer*), *юзер* ‘користувач’ (від *user*) [СЗА], з можливим фонематичним варіюванням жаргонізму: *юзер* – *усер*, *унікс* / *уникс* – *юнікс* / *юнікс* ‘оперативна система UNIX’ [3, с. 109];

– зумисна омонімія (специфічно жаргонне явище): *ємеля* / *емеля*, *мило* / *мыло*, *батон* ‘клавіша клавіатури’ (від *button* ‘гудзик, кнопка’). СЗА подає низку зумисно омонімічних лексем як наслідок неточного літерного передавання слова (*девица* < *device* ‘який-н. комп'ютерний пристрій’, *ехал* і *єксель-моксель* ‘програма Excel’, *васик* ‘мова програмування Basic’, *филе нам* < *file name* ‘назва файлу’) або суфіксального оформлення іномовної основи (*бутявка* ‘завантажувальна дискета Boot’), *лошарик* ‘архіватор Lha’). Пор. зафіксовані в тому самому джерелі неправильно транслітеровані і зумисно спотворені слова, співзвучні вульгаризмам: *нафигатор* / *пофигатор* ‘програма Netscape Navigator’, *едритор* (пор. *editor*) ‘програма-редактор’, *юзер-гад* ‘інструкція для роботи з програмою User-guide’ тощо;

– усичення: *сабж* ‘пояснення до електронного листа’, *вінди* / *винды* (від *Windows*), *юзерпик* / *юзертик* (від *userpicture*) ‘картинка із зображенням інформації про користувача’, *проц* ‘процесор’, *нік* / *ник* ‘мережевий псевдонім’ (від англ. *nickname* – буквально ‘прізвисько’); остання назва активно вживається в літературній мові, зокрема в мовознавчих текстах;

– основоскладання: *фідошно-інтернетівський*; *флоповод*;

– оказіоналізми (авторські жаргонізми): *фіданутий*.

Створення і розповсюдження стилістично знижених варіантів комп'ютерних слів підтримується мовленнєвою практикою, коли одне слово може мати безліч навмисно спотворених модифікацій унаслідок свідомого маніпулювання мовленнєвим матеріалом. Так інтернаціоналізм *Windows*, не набувши кириличного оформлення в літературній мові, має низку субстандартних відповідників: *вінда* / *винда*, *віндоза* / *виндоза*, *віндюк* / *виндюк*, *віндура* / *виндура* тощо. Поява електронної форми мовлення, електронних мовленнєвих жанрів стимулювало зростання орфографічних і графічних варіантів зовнішнім шляхом (*док* – документ, *інфо* / *инфо* – інформація) або внутрішнім – з літературної мови через неправильну транслітерацію (*хацкер* – *хакер* < англ. *hacker*), часто уподібнюючись звучанню в українській / російській мові (*пень*, *пентюх* / *пеньтюх* ‘Пентіум’, *нота*, *нубук* ‘ноутбук’, *кобель* ‘мова програмування Кобол’).

На новому мовному ґрунті чужомовні лексичні одиниці зі сфери комп'ютерних технологій можуть зазнавати граматико-морфологічних змін: у літературній мові зміни граматико-морфологічного оформлення або зміни частиномовної належності (*бамті* ‘ефект випуклості

за рахунок тіней у комп'ютерній графіці – іменник < англ. blurry ‘опуклий’ – прикметник; *бутовий* ‘завантажуваний’ – прикметник < англ. boot ‘завантажувати’ – дієслово); у субстандарті – субстантивзації речення (*гамOVER* ‘несанкціонована зупинка, закінчення комп'ютерної гри’ < англ. game over ‘гру закінчено’) і лексикалізації словосполучень (*капс-лок* ‘великий шрифт у чатах’ < caps lock – назва клавіші, *бракпойнт* ‘точка переривання’ < break point, *енікей* / *зникэй* ‘будь-яка клавіша’ [СЗА] < any key ‘тс’).

Найважливішим чинником, що визначає рід запозичуваного субстантиву в національній мові, є категоріальна віднесеність живий / неживий, де показником роду неживих предметів служить оформлення фіналі: на голосний – жін. р., на приголосний – чол. р. Більшість неживих іномовних імен на межі ХХ – ХХІ ст. оформлюються кінцевим приголосним, а отже, належать до групи субстантивів чол. р. (*дисплей*, *байт*, *ноутбук*, *вінчестер* / *винчестер*, *домен*, *курсор*, *модем* тощо). Як припускають дослідники, родові варіювання іменників на м'який приголосний на сучасному етапі стихає – такі слова оформлюються як іменники чоловічого роду [3, с. 130], напр.: *пиксель* (англ. pixel) ‘мінімальна одиниця зображення на екрані’ [АЛ]; в українській лексикографії кодифіковано *пиксел*, *пксель* (чол. р.) [ВТС, 972] і *пксел* [НСІС, 470]. Пор. збереження жіночого роду у вторинному запозиченні *консоль* ‘пристрій, що забезпечує взаємодію оператора ЕОМ з операційною системою’ [ВТС, 566; АЛ] < англ. consol за аналогією до первісного архітектурного галіцизму. Серед варіантів другого типу, спричинених впливом на граматичне оформлення слова різних мов-джерел, а саме різнородових варіативних одиниць, що мають відмінне закінчення вже у вихідних формах слова, спостерігається розбіжність між українською і російською мовами. Скажімо, в російській мові новітніми словниками зафіксовано два варіанти – *директорий* (чол.р.) і *директория* (жін.р.) ‘довідник файлів з посиланням на розташування для їх пошуку операційною системою комп'ютера, каталог’ < англ. directory [ТСРЯ]; натомість українська лексикографія кодифікувала лише форму жін. р. комп'ютерної одиниці, оформлену як омонім до давнішого французького запозичення у значенні ‘назва уряду’ [НСІС, 196]. На початку ХХІ ст. учені відзначають утвердження в російському мовленні варіантів *директория*, *дискета* [3, с. 132].

Повний і усічений варіанти також можуть різнитися родовою належністю: *інфо* / *инфо* (сер.р.) – *інформація* / *информация* (жін. р.), *ехо* / *эхо* (сер. р.) – *ехоконференція* / *эхоконференція* (жін.р.) (поштова конференція у FIDO).

Рід іменників – позначень істот, на відміну від позначень неістот, узалежнений не від закінчення, а від статі позначуваної ним особи. Властиве багатьом мовам домінування маскулінізмів (“гендерна асиметрія” [1]) у комп'ютерній лексиці спостерігається серед іменників з узагальненим значенням для називання спеціалістів, які розрізняються за роллю в інтернет-комунікації (укр. *блогер* / рос. *блоггер*, *геймер*, укр. *нікер* / рос. *никер*, *спамер*) та за ступенем володіння комп'ютером (*кракер*, *ламер*, *лузер*, *хакер*, *юзер*), напр.: *Праця блогера повинна бути тісно пов'язана з маркетингологами, піарщиками але блогер повинен чітко знати всі процеси виробництва чи суть продукту, яким займається компанія*. Деякі із цих назв кодифіковані новітніми словниками, пор. в українській мові: *ламер* ‘недосвідчений користувач, який уважає себе достатньо тямущим у комп'ютері’ (від англ. lame – кривий, непереконливий) [НСІС, 340], *хакер* (англ. hacker) ‘комп'ютерний хуліган, який проникає в чужі інформаційні системи з метою оволодіння інформацією, введення в них неправдивих свідчень та ін.’ [ВТС, 1555; НСІС, 642; НСЗ, 264], хоч простежується вже розмежування значень: ‘фахівець-комп'ютерник найвищого класу’ і ‘той, хто самовільно входить в комп'ютерні програми’ [НУЛ, 126] та жаргонізм *юзер* ‘користувач персонального комп'ютера’ (англ. user) [НСІС, 666].

Семантична безстатевість англійських етимонів на -er на новому (українському і російському) мовному ґрунті дає змогу безпроблемно використовувати такі іменники на позначення осіб жіночої статі, напр.: *Німецький блогер Сюзанні Райндке, також відома під псевдонімом*

“Щасливий шніцель”, написала книгу, яка цілком складається з інтернет-спаму, повідомляє німецьке видання *Sueddeutsche Zeitung*. Можливий і словотвірний (суфіксальний) шлях розв’язання проблеми позначення осіб жіночої статі: *форумчанка, хакерша: Сексапільний російській хакершій загрожує до 40 років в’язниці. Перед судом у США постала 21-річна Христина Свечинська, яку зарубіжні ЗМІ називають “найсексапільнішою хакершою в світі”*.

Рід аббревіатурних комп’ютеризмів залежить від відмінюваності / невідмінюваності таких одиниць: відмінювані, закінчуючись на приголосний, належать до чол. р. (*сідіром / сидиром* < CD-ROM), невідмінювані, незалежно від прикінцевого звука, набувають роду опорного слова російськомовного розшифрування аббревіатури [З, с. 156]. Чимало таких одиниць у російській мові набули лексикографічної фіксації [ТСРЯ; АЛ]. В українських словниках нам трапилася одна аббревіатурна фіксація – *ПК* ‘персональний комп’ютер’ (чол. р.) [НУЛ, 96] (англ. PC < personal computer), хоча англійські аббревіатурні комп’ютерні одиниці в кириличному варіанті написання широко представлені як у російському, так і в українському дискурсі – *СД – сіді / сиди* ‘компакт-диск’ (< CD), *ді-ві-ді / ди-ви-ди – дівіді / дивиди* ‘цифровий багатофункціональний відеодиск’ (< DVD), напр.: *Продам дівіді Bush, в хорошому стані привезене з Англії без пульту*.

Розмита частиномовна належність комп’ютерних одиниць з консонантним закінченням на початковому етапі його освоєння мовою-реципієнтом може спричинитися до невідмінюваності такого слова, напр.: *вийти в онлайн* (іменник) – *кіоск онлайн* (прикметник) – *бути онлайн* (прислівник). знайти нові приклади

Отже, варіювання характерне як для літературної мови, так і для субстандарту. Причини формального варіювання – фонематичні (*ноутбут – нотбук*), орфоепічні (рос. *ю[з’э]р -ю[зэ]р*), орфографічні (*он-лайн – онлайн*), графічні (*Интернет / Интернет – інтернет / интернет – Interner*) мають внутрішній характер, а саме: різні способи передавання одного і того ж прототипу – транскрипція і транслітерація, принцип аналогії, хисткі орфографічні норми тощо.

Надмірне варіювання ускладнює процес мовленнєвої комунікації, утруднюючи мовцям вибір варіанта чужомовного слова.

Література

1. Барышникова Г. В. Гендерная асимметрия в языке // Социальные варианты языка : Мат-лы междунар. конф. – Нижний Новгород : Изд-во НГЛУ, 2003. – С. 184–188.
2. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой мас-медиа. – СПб., 1999.
3. Маринова Е. В. Иноязычные слова в русской речи конца XX – начала XXI в.: проблемы освоения и функционирования. – М.: ООО “Издательство ЭЛПИС”, 2008. – 495 с.
4. Нечаева И. В. Орфографические варианты иноязычных неологизмов, их словарное представление // Русская академическая неография : Мат-лы междунар. конф. – СПб, 2006. – С. 121–124.

Словники

- АЛ – Толковый словарь русского языка начала XXI в. Актуальная лексика / [под ред. Г. Н. Складневской]. – М., 2006.
- НСЗ – Нові слова та значення. Словник / [відп. редактор Л. О. Симоненко]. – К. : Вид-во “Довіра”, 2008. – 271 с.
- НСІС – Новий словник іншомовних слів / [за ред. Л. І. Шевченко]. – К. : “Арій”, 2008. – 672 с.
- НУЛ – Мазурик Д. Нове в українській лексиці: Словник-довідник / Д. Мазурик. – Л. : Світ, 2002.
- СЗА – Вальтер Х. Словарь : заимствования в русском субстандарте. Англицизмы / Х. Вальтер, О. Вовк, А. Зумп и др. – М., 2004.
- ТСРЯ – Толковый словарь современного русского языка конца XX в. Языковые изменения / [под ред. Г. Н. Складневской]. – СПб., 1998.

